

Гордана Живковић, Народни музеј, Зајечар
Софија Костић, Етнографски музеј, Београд

ХАМАЈЛИЈЕ У НАРОДНОМ ЛЕЧЕЊУ У ТИМОЧКОЈ КРАЈИНИ

Назив хамајлија потиче од латинске речи *amuletum* и одомаћен је за оне предмете којима се приписује магична моћ да штите од урока, болести и других негативних утицаја. Тај појам су прихватили Арапи као "хималет", а преко Турака се појавио и у нашем језику као "хамајлија"¹. Сама употреба тих предмета потиче из најстаријих периода, када је магија била један од основних извора којима је човек задовољавао своје потребе за сазнањем узрока многих појава. У инстинктивној тежњи да заштити себе од негативних утицаја, као и да на неки начин не само предвиди него и утиче на судбину, примитивни човек је користио хамајлије које су му, како је веровао, помагале у добијању жељеног потомства, стицању снаге за борбу против разних тешкоћа, у заштити од невидљивих сила, урокљивих очију...

Широм света људи су приликом припремања драгоцених хамајлија чинили исте ствари, али свака нова генерација носила је и неке промене, док је и даље позајмљивала по нешто од својих претходника. Нарочито је прихватан материјал од кога су прављене, као и веровање у њихова посебна својства. Поред значаја који је приписиван материјалу од кога су израђиване, јавило се и уверење да одређени записи и моћне речи појачавају снагу хамајлије. Као надградња њеном јачању додата је чињеница да је веома важно од кога се и са колико љубави и воље добија.

Хамајлија почиње да делује тек у спрези са вером власника у њена својства. Додавање свему томе чини пагана у ранијим и молитве хришћана у каснијим временима доводило је до својеврсних позитивних ефеката хамајлија и у најневероватнијим ситуацијама. Значај вере је у овом случају примаран, а моћ сугестије је њен најјачи елемент. О важности сугестије савремена медицина открива све више аргумената захваљујући којима је већ нашла практичну примену у лечењу².

Посматрано кроз историју, хамајлије је једно време осуђивала црква, али, без обзира на то, људи су их и даље упорно неговали. Зато није необично што

1 С. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд 1970 (в.с. хамајлија).

2 П. Ј. Станковић, *Божанствена медицина*, Београд 1988, 60-64.

се одржала до данас (примајући уз пут и нове форме) у свим крајевима света, и то како у примитивним тако и у интелектуалним срединама. О прастарој употреби тих предмета говоре археолошки налази, што доказује да су људи који су их правили веровали у магију. Употреба хамајлија није ограничена ни просторно ни временски. Она је општа и поклапа се са постојањем хомо сапиенса на Земљи³. Све болести и несреће које су га сустизале приписивао је злим духовима и уроку. Данас, кад се догоди да ни наука нема решење за излаз из неке тешке здравствене ситуације или ако је човеку потребна било каква подршка у смислу јачања воље и снаге да се бори са тешкоћама, он се, у жељи за самоодржањем, враћа већ опробаним народним методама, па и хамајлији, која, судећи по свему, има тенденцију да траје.

Веровање у зле очи познато је одавнина свим народима света, а посебно онима на Блиском истоку и око Средоземног мора. Било је распрострањено и код Срба, што се сматра последицом турске окупације и продора исламске културе. Тај утицај је најочљивији на разним оријенталним елементима, терминологији, лековима и средствима за заштиту. Од свих могућих средстава за заштиту најбоља и најзначајнија била је хамајлија⁴.

На основу грађе која је прикупљена у оквиру пројекта Етномедицинска истраживања источне Србије у периоду од 1985. до 1989. године, могућно је издвојити хамајлије по пореклу и у основним цртама сагледати њихову функцију, начин употребе и значај у Тимочкој крајини, која је у том погледу захваљан терен за даља проучавања. Народ у тим крајевима и данас верује у моћ традиционалних хамајлија, односно белега, ушивака и урочица како их још називају⁵.

У Тимочкој крајини кажу да је "уречен" човек кога је стигла последња злих очију, а уроци су сматрани главним узроком разних болести⁶. По народном веровању, могу да урекну људи и неке животиње, на пример мачка. Између њиховог урицања постоји разлика. Људи могу урећи не само жива бића него и билке и мртве предмете, док животиње могу урећи само жива бића. У том смислу се од злих очију штити све што им је подложно. У овом реферату биће речи само о заштити људи.

Хамајлије у Тимочкој крајини носе сви, без обзира на пол и узраст. Обично се носе у коси, око врата, на грудима, у капи, марами, цепену, појасу, кошуљи, под мишком, на рамену или непосредно на болном месту. Носе се само до појаса, на горњем делу тела, јер се верује да би биле оскрнављене ако би се поставиле ниже. Зато се обично пре употребе стављају у чисту крпу како до њих не би дошла нечистоћа⁷.

Хамајлије праве углавном видовите жене, нарочито оне које се баве магијом, затим попови, хоце, ковачи и савим обични људи, по старим са-

3 Е. А. Волис Бац, *Амајлије и талисмани*, Београд 1988, 11-33.

4 Т. Ђорђевић, *Зле очи у веровању Јужних Словена*, Српски етнографски зборник, књига 28, Београд 1938, 142.

5 Г. Живковић, грађа прикупљена у оквиру пројекта *Етномедицинска истраживања источне Србије у периоду од 1985. до 1989. године*, Народни музеј у Зајечару.

6 Т. Ђорђевић, наведено дело, 7.

7 Г. Живковић, наведена грађа.

знањима и устаљеним ритуалима. Не израђују се све хамајлије на исти начин. Неке је довољно носити уз себе у њиховом природном облику, друге захтевају посебан магијски поступак како би попримиле одређена заштитна својства, а неке треба уобличити.

Оне које се носе у природном, затеченом облику, без икаквих додатних интервенција, могу бити минералног, биљног и животињског порекла. Такве хамајлије већ својим својствима указују на велику заштитну моћ коју поседују. Ако се умотавају у комад тканине или стављају у специјално за њих начињену кесу, ушивају за део одеће саме или комбиноване једне са другима, онда се може рећи да је на њих већ деловано људском руком и, самим тим, представљају творевине изникле из традиционалног уверења о неопходности таквих поступака да би хамајлија не само практичније ношена и штићена него и да би деловала како треба. Међутим, сложенији облици хамајлија захтевају одређене магијске радње приликом израде, као и посебне облике (на пример круг и троугао) јер, у противном, немају вредност.

Велики значај придаје се хамајлијама људског порекла, верским и разним употребним предметима од метала.

Од хамајлија минералног порекла најчешће су речни камен "белутак" и со, сама или у оквиру комбинованих хамајлија. Употреба биља у заштитне сврхе распрострањена је и веома разнолика. Многе од њих забележио је веселин Чајкановић. Бели лук (*Allium sativum*) једна је од најснажнијих биљних хамајлија. Коришћен је као заштита од разних болести, међу којима је најстрашнија "чума", куга⁸.

Гранчице врбе Тимочани беру на Цвети уочи Ускрса јер тада имају највећу моћ да заштите од болести оног ко их носи⁹, а веровање у њихову снагу као симбол живота веома је старо и, највероватније, повезано са лаким примањем у земљу приликом сађења и брзим бујањем. Гранчице дрена (*Comus mas*), корен омана (*Jaula helenium*), црни глог (*Prunus spinosa*), тисовина (*Taxus baccata*) и пелин (*Artemisia absinthum*) такође су штитили од разних болести, као и корен траве "одољен" (*Valeriana officinalis*), који је пришиван деци на капу и стављан у колевку¹⁰. Од осталог биља веома цењен био је босиљак¹¹.

Од хамајлија животињског порекла употребљавани су речне шкољке и пужићи, сами или у комбинацији са другим елементима, и оклоп мале корњаче као гаранција за здравље. Вучја чељуст ("зев") стављана трудницама испод главе имала је улогу да штити нерођену децу од болести.¹² За чување здравља носило се, а и данас се носи, крило слепог миша.¹³ У исту сврху служила је канца птице ћук, зечји реп, медвеђа и вучја длака, шапа кртице, рог јелена, орлове канце и зуб дивљега вепра¹⁴. Пошто се у реферату разматра само

8 В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд 1985 (в. бели лук).

9 Г. Живковић, забележено у селу Лукову 1983.

10 Г. Живковић, наведена грађа.

11 Исто.

12 Исто.

13 Исто.

14 Исто.

значај хамајлија у народном лечењу, неће бити речи о осталим њиховим заштитним својствима. Кад су у питању болести, свака од поменутих хамајлија има широк спектар дејства, па се углавном каже да се носи за здравље и против болести, а тек понекад нагласи која би то болест могла да буде. Велику магијску моћ имале су и нарочито прављене комбиноване хамајлије. Њихов број је велики. Најчешћи састав чинили су: а) бели лук, тамјан и со, б) крстић, угљен и тамјан, в) кремен, тамјан, земља, восак, жито и дукат¹⁵. Комбиноване хамајлије су садржале од два до неколико различитих састојака једнако важних за одбрану од различитих обољења.

Од хамајлија људског порекла у Тимочкој крајини најпознатије су мајчино млеко, људска кост и кошуљица у којој се дете роди. Постоје и друге, оне о којима народ нерадо говори углавном из страха од осуде. Људско тело, чак и после смрти ужива одређено поштовање па свако скрнављење може да повуче одређену санкцију. Међутим, као веома стари прежитак, највероватније старији од сваке "организоване" религије чије порекло допире до најмрачнијих почетака људске цивилизације, имају изузетну "цену" као хамајлије многи његови делови.

Мајчино млеко се користи у разним ситуацијама и као лек (код инфекције ока), али ако се догоди да мајка и кћерка истовремено доје, њиховим млеком се замеси и испече мали хлеб који се затим носи умотан у горњим деловима одеће као хамајлија за здравље.

Људска кост је веома цењена. Тимочани придају посебан значај кошчици ископаном из гроба "копилчета" (незаконито рођеног детета) која се ушива у одећу и на тај начин представља сигурну заштиту од болести¹⁶.

Као хамајлија користи се и кошуљица у којој се дете роди. С обзиром на то да штити дете још у мајчиној утроби, сматра се ефикасном заштитом и у каснијим периодима. Зато је, по народном веровању, треба сачувати да би дете постало снажно и здраво.

Од верских хамајлија највише се користе крстићи, иконе, тамјан и цвеће из манастира и цркве, као и славска свећа. Верује се и у велику моћ записа које исписују муслиманске хоце. Ти записи се носе савијени у облику троугла и углавном ушивени за неки део одеће са унутрашње стране¹⁷.

Од металних хамајлија ношене су златна и сребрна пара, олово у виду зрна или плочице, прстен и минђуше. Звук наанизаних аспри - ситног турског новца - растеривао је зле духове и болести, а сам дукат у врећици од јагњеће или овчје коже био је поуздана заштита.

Разни предмети од метала, мала бритва са црним корицама или ножић ушивани су у тканицу или неки други део одеће и тако ношени понекад до смрти¹⁸. Посебно је занимљива хамајлија начињена од шиваће игле која се загревањем на ватри омекша тако да се може савити у круг тако да врх игле уђе у ушицу. Тако начињен и у тканицу ушивен магични круг, са асоцијацијом на

15 Исто.

16 Исто.

17 Исто.

18 Исто.

везу мушко (врх игле) - женско (ушица), представљао је ефикасно средство за заштиту од свих болести¹⁹.

Веровање у магијска својства "једноданке кошуље" веома је распрострањено на потезу Зајечар, Бољевац, Неготин. Такву кошуља у неколико верзија израђивало је три, шест, седам па и девет жена, чија је обавеза била да све време ћуте, почев од припреме пређе, па до ткања и шивења кошуље²⁰. Кроз овако начињену кошуљу нормалне величине провлаче се сви којима је намењена. На крају се искида, па свако добије по један делић који носи уза се као хамајлију за здравље. На исти начин се израђују и минијатурне кошуље које се ушивају за одећу или узићују у кућу да штите од чуме (куге)²¹.

У народу Тимочке крајине хамајлија живи и данас. Мада модеран и образован човек упорно покушава да пронађе рационално решење за све појаве које га још увек збуњују, плашећи се да због свог сујеверја не буде исмејан, он прикрива чињеницу да као и његови преци пре много хиљада година чува по неку ситницу за коју верује да га штити и да му доноси срећу. Такав предмет, како наводи др мед. Петар Ј. Станковић у својој књизи *Божанствена медицина*, и најкултурнији човек би тешко одбацио јер би тиме могао да навуче на себе баксуз, лишшавајући се важног заштитника. Школовани људи се труде да сузбију таква сујеверја доказујући да је званична наука свемоћна. Истина је само оно што се непосредно може доказати. Све остало сврстава се у област незнања, непросвећености и празноверја. Упућени, међутим, само се сажалјиво смешкају таквом наивном схватању, и то с пуно права²².

Gordana Živković

Sofija Kostić

AMULETS USED IN FOLK HEALING IN TIMOČKA KRAJINA

While conducting ethnographic field research for the project "Ethno-medical investigations in Eastern Serbia", in the period between 1985-1989, we collected also numerous data on amulets and their use in folk medical treatments. In this paper we present some of them, covering especially data from the Timočka Krajina regiona (north-eastern Serbia). We have classified the amulets according to the material they are made of, techniques used in their making, as well as according to the variety of shapes and uses.

19 Г. Живковић, забележено у селу Велики Извор 1987.

20 С. Костић, забележено у Лубинци 1988.

21 Г. Живковић, наведена грађа.

22 П. Ј. Станковић, н.д., 128.